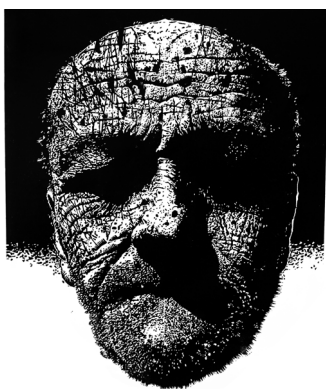

GERÉBY GYÖRGY

A GÖRÖG FILOZÓFUS ÉS AZ ÉLET

**A filozófusnak
nem a foglalkozása
más, mint mondjuk
a mérnöknek vagy a
számítástechnikusnak.
A filozófus nem
szakember, hanem
megérti és követi
a világ rendjét, amiről
feltételezi, hogy
az a rend értelemmel
felfogható...**

■ Mi él ma a görög filozófiából? Erre a kérdésre általános értelemben könnyű volna felelni. Az általános válasz lehetőségei a „sok”, a „bizonyos dolgok” vagy a „semmi” lehetőségei között helyezkedhetnek el, és példák elemzése alapján dönthetünk valamelyik mellett. Utalni lehetne például „örök érvényű kérdésekre”, rámutatva az emberi természet változatlanságára. Esetleg mondható, hogy „egyrészt – másrészt”, különböző változatokban, felfedezve ennek vagy annak az elemnek a modernitás számára is „piacképes” vonásait, mondjuk a ma is sokaknak vonzó sztoikus etikáét vagy a szkepszisét, megkülönböztetve persze bizonyos idejétmúlt eszméktől, mint a geocentrikus világkép, az arisztotelészi fizika vagy a „zárt társadalom” vélt platóni igézete. Végül hangsúlyozhatnánk az „örök kérdések” képviselőivel szemben a mély változásokat, amelyek elválasztják a premodern világot a modernitástól, példaként hivatkozva a boldogsággal szemben megjelenő szabadság modern eszméjére, az elavult társadalmi rendszerre (mint rabszolgatartás), a tudományos (bármely területen) és politikai különbségekre (mint egyén és közösség megváltozott viszonyai), valamint mindarra, amit ezek magukkal vonnak.

Alaposabban szemügyre véve azonban egyértelmű, hogy a kérdés messze nem ilyen egyszerű. Márpedig a kérdés megértése alapvető, hiszen – mint tudjuk – jó előre meghatározza a válaszok irányát. Tehát mit is rejt ez az egyszerűnek látszó kérdés? Először ezt kell szétszálazni, hogy a megértett kérdésekre komoly választ adhassunk.

Ha jobban megnézzük a kérdés előfeltevéseit, elsőként mindjárt azt sugallja, mintha élne egyál-

talán valami a görög filozófiából. Magától értetődő volna ez? A domináns angolszász analitikus filozófia szempontjából ugyanis gyakorlatilag semmi sem él. A tudatfilozófia, ismeretelmélet, nyelvfilozófia vagy analitikus etika szempontjából az ókori filozófusok műveinek tanulmányozása lehet egyfajta előtanulmány, esetleg antikvárius érdekesség, de több aligha. Körülbelül úgy, ahogy a régi korok tudománytörténete viszonyul a modern tudományhoz, vagy az antik rommező a modern városhoz. Fogalmi rendszereik nem illeszkednek a modern fogalmakhoz, a rekonstrukcióval bíbelődni pedig leginkább izgalmas időtöltés, nem több.

Sugall azonban a kérdés még többet is. Másodjára azt, hogy van valami, amit „a” görög filozófiának nevezhetünk. Végül pedig azt a két dolgot sugallja, hogy ez a filozófia „görög” volt, valamint hogy tudjuk, mi is volt az a dolog, a filozófia, ami „görög” volt. Ráadásként pedig a kronológia problémájára is kell egyfajta előzetes választ adnunk. Meddig is tartott a görög filozófia időben és persze térben?

Az előfeltevésekre nem azért mutatok rá, mert kötözködni szeretnék, vagy mert kibújnék az egyenes válasz elől, hanem mert – mint jeleztem – a kérdés pontosítása előfeltétele és része egy alapos válasznak.

Elsőként talán azt kell tisztáznunk, hogy amit „görög” filozófiának nevezünk, az valójában csak részben volt „görög”, ha a szót nemzetiségi hovatartozásként értjük. Bár Platón és Arisztotelész valóban köthetőek Athénhez, de tudjuk, hogy Platónnak Szirakuza, Arisztotelésznek pedig a makedón udvar is jelentős szerepet játszott az életében. Athén csak egy volt a kor számos szellemi centruma között, amelyek különböző görög törzsekhez, illetve népcsoportokhoz tartoztak. Magna Graecia, azaz a mai Calabria területe vagy Kis-Ázsia városai egyáltalán nem számítottak „tisztán fajgörögnek”, hogy Alexandriáról vagy Berütoszról (Beirút) ne is beszéljünk. A két nagy név után a többi „görög” filozófus közül a kitioni Zénón már főnóciainak számított, Plótinosz (és a keresztény [H]Órigenész) valószínűleg kopt volt (de mindenképpen egyiptomi), Porphüriosz és Jamblikhosz szírek, Anakharszisz szkíta (akármelyik nációt is jelentse ez valójában), és a sort hosszan folytathatnánk. Ami a „görög filozófiában” görög volt, azt ugyanis nem a származás, hanem a nyelv közössége miatt mondjuk annak. A görög volt a műveltség nyelve, mint valaha a latin vagy a francia, vagy ma az angol, és azért beszéltek, mert mint *langue axiale* ez tette lehetővé a gondolatok érhetővé tevését mások számára, ezáltal az eszmék kifejezését és megértését is. A görög mint globális nyelv nem az „imperializmus” előkészítője volt, hanem az ügyek, gondolatok és eszmék megosztásának és közös térben való összemérésének, majd pedig elbírálásának eszköze. Talán nem tanulság nélkül való ebbe a funkcióba ma is belegondolni: a közös nyelv nem a kultúrák, a gondolatok különbségének a halála, hanem a nemzeti hagyományokba való bezárkózásnak vet csak véget. A közös nyelv óriási lehetőséget biztosít minden résztvevőnek: megérthetik egymást, ötleteket adhatnak és kaphatnak. Ha nincs közös nyelv, nemcsak a kölcsönös megértés válik lehetetlenné, hanem egyúttal mindenki beszorul a saját nyelvén élő világba. Csak azokat a gondolatokat fogja elérni, amiket történetesen azon a nyelven gondoltak. Igaz, ha a gondolatok összemérhetetlenek, akkor a gondolatok versenye sem lehetséges, és ekként elkerülhetőek a vereségek (és persze a győzelmek is). A saját nyelvben kényelmesen kivonhatjuk magunkat a kritika közegéből, mind a kapottból, mind az adottból. A görög mint egyetemes nyelv viszont éppen az ellenkezőjét mozdította elő. A közös fogalmi nyelv volt az előfeltétele az *agón*nak, a mindent átható versenynek. Első tanulságként tehát mindjárt egy másik kérdés tehető fel: élhet-e ez a vibráló és termékeny verseny a „virágozzék száz virág”, a politikai korrektség mindent önjogán toleráló világában?

Folytassuk a kérdés mélyrétegeivel. Ez a görög nyelv, a filozófia nyelve azonban nem az ókor mindennapi beszélt nyelve volt (ami a hellenisztikus kor java részében

a köznyelv, az úgynevezett *koiné* volt, amelyet manapság talán a nemzetközi tört angolságnak, a „Pidgin English”-nek feleltethetnénk meg, és persze ott volt még a latin, valamint az arámi/szír). A filozófiai, azaz tudományos nyelv egy tanult nyelv volt, olyannyira, hogy még a született görögök számára is elsajátítandó volt. Ez a kulturálisan, azaz az oktatási rendszer által közvetített és hosszú gyakorlással elsajátított irodalmi görög az attikai dialektusban állt, de ha valaki püthagoreus szöveget akart írni, akkor azt egy mesterséges dór dialektusban kellett tennie. A filozófiai prózában ez a tanult nyelv persze a művelt elit jellemzője volt, de tudvalevő, hogy a görög városállamokban a gymnaszion elvégzése (valamint a katonai szolgálat) volt a polgárjog, a közügyekben való részvétel, a szavazati jog előfeltétele.

Magaskultúra volt, ez igaz – *quelle horreur!* micsoda szegényként hangzik ez ma! –, amely kanonikusan meghatározott irodalmi hagyományon alapuló, ezzel kódolt mesterséges nyelvet jelentett. Homérosszal kezdődően, a drámaírók, a nagy rétorok szövegeivel folytatva, majd Platón és a többi filozófus szövegein át csiszolták a közügyekben gondolkodni, majd a törvénykezésben beszélni képes ember képességeit.¹ Ezt a világot azonban nem is annyira „görögnek”, mint „hellenisztikusnak” vagy talán „ókorinak”, „antiknak” kellene neveznünk, hiszen ezt tanulta a korabeli gall, a szkíta, a nabateus és a szír is – annak érdekében, hogy tanult utalásokkal tudjon érvényesülni a birodalomban, ahol kommunikációs helyzetekben kellett megértési nehézségeket áthidalni, bonyolult gondolatokat megfogalmazni, sőt szórakoztatni. Ennek egyik jele például, hogy egyiptomi oázisok egykori villáiban ugyanúgy megtalálhatók görög irodalmi feliratok, mint Herculanumban vagy Hispániában.

A következő megállapítás az, hogy nem beszélhetünk „a” görög vagy (az éppen bevezetett pontosítással) „a” hellenisztikus, illetve ókori filozófiáról sem. A görög nyelvű filozófiai irodalom ugyanúgy nem volt egységes, mint ma mondjuk az angolszász filozófiai irodalom. Manapság nevetséges volna, ha „a” modern filozófiáról beszélnénk. A hellenisztikus kornak természetesen voltak „fő irányai”, mint a platonikusok, a peripatetikusok (Arisztotelész iskolája), az epikureusok és a sztoikusok (e legnagyobb négy irányzatnak Marcus Aurelius császár alapított tanszéket Athénben a 2. század vége felé), hogy most a püthagoreusok platonizáló iskolájáról, a cínikusokról, a szkeptikusokról vagy az eklektikusokról ne is beszéljünk. Ezek az iskolák (*hairesziszek*, mely szó később *herezissé*, „eretnekség” jelentésre vált) egymást kölcsönösen kizárták. A platonikusok szerint volt érzékfeletti világ, a sztoikusok szerint minden anyag volt. Az atomisták szerint a világot az atomok kiismerhetetlenül kaotikus rendszere alkotta, ami kizárta a rendet (mint az okság), illetve a gondviselést, hiszen mindent a véletlen irányít, szemben a peripatetikusokkal, illetve a sztoákkal. Az egymást kizáró „dogmatikus”, azaz határozott tantételeket hirdető iskoláknak egyértelmű álláspontjaik voltak. Ezzel szemben a szkeptikusok pont a határozott tantételekre épülő tanításokkal szemben állították a maguk egyik irányba sem hajló álláspontját, amit úgy értek el, hogy mindegyik iskola érvrendszerét alapjaiban törekedtek cáfolni és ekként megakadályozni, hogy követőik bármely iskola felé hajolva kibillenjenek lelki egyensúlyukból. A kiegyensúlyozás lényege az, hogy minden irányban rendelkezésünkre állnak az adott irányt kioltó ellentétes érvek.

A görögül megszólaló filozófiai gondolkodás kérdése végül átvezet minket az idő és a hely problémájához. Mely korszakot tekintjük görög filozófiának? A preszókratikát, ahol állítólag minden eldőlt (mondjuk Heidegger szerint)? Igen ám, de a Szókratész (vagyis inkább Platón) előtt élt filozófusok műveiből vajmi keveset, leginkább csak a töredékeket ismerjük, és azokat is csak közvetítők révén. A preszókratika utókorának hivatkozásait azonban nem történelmi érdeklődés, nem az objektív feltárás igénye vezette, hanem legtöbbször saját nézeteinek legitimációs igénye. Az antik utókor saját nézeteihez keresett elődöket, esetleg illusztrációkat vagy releváns ellenfeleket. Nem kön-

nyű feladat tehát az eredeti szándékot megkülönböztetni a közvetítők értelmezési szándékaitól. De ettől eltekintve sem világos, hogy mit kelljen olyan mélységes bölcsességeken értenünk, mint hogy „a száraz lélek a legbölcsebb”.²

Vagy tekintsük a teljes ókort? De hol ér ez véget földrajzi, illetve kronologikus értelemben? Platón és Arisztotelész roppant eredeti és lényegre törő gondolatait ugyan nehéz volt túlszárnyalni (például a komolyan vehető atomista fizika örökre ígéret maradt), de a kitioni Zénón, Epikurosz, Plótinosz, Galénosz vagy Proklosz nélkül mit mondhatnánk?

Majd mindezek után a válaszhoz még előzetesen azt is el kell dönteni, hogy deskriptív vagy normatív értelemben beszéljünk-e a hellenisztikus filozófia mai továbbéléséről? Ez az a pont, ahol saját értékválasztásunk végképp döntő szerephez jut. Az ókori gondolkodás örökségével való sáfárgodás valójában saját önképünk megmutatkozása. Az, hogy mit gondolunk a hellenisztikus filozófiáról, azt árulja el, hogy mit gondolunk mai világunkról.

Legvégére hagytam, hogy végül is mi is volt ez a filozófia, amit görög filozófiának szoktunk tartani. Van-e valami, amit a sokféle iskola legnagyobb közös osztójának tekinthetünk?

Mivel ez a bevezetés nagyon elvontnak tűnhet, nézzünk egy példát, amiben a fenti vonások egytől egyig felbukkannak! A példát Jusztinosz Mártírnál, a Kr. u. 2. század derekán élt keresztény filozófusnak a zsidó Trüphónnal való vitájában találjuk. A dialógus rendkívül értékes forrása a korai keresztény teológia kutatásának, de most ezt az egyébként fontos témát figyelmen kívül hagyom. Amiért példának veszem, az az, hogy ez a beszámoló meglehetősen hűséggel adja vissza egy korabeli vita létrejöttének és lezajlásának módját, függetlenül attól, hogy „objektíve” tényleg így történt-e. Ha tartalmilag nem is pontos a beszámoló, a témát és a vita módját a szöveg igen életszerűen adja vissza. A továbbiakban ez az életszerűség fog érdekelni minket. Amit a szöveg alapján be szeretnék mutatni, az a vita felvezetése és az abból kiolvasható gyakorlat tanulságai.

Első lépésként rögzítsük, hogy egy olyan antik filozófiai vitát látunk, amelyet egy kereszténnyé lett szamaritánus filozófus és egy a filozófiában kompetens zsidó folytat egymással, és pedig teológiai kérdésekről. Két nem görög görögül fog beszélni egymással, és pedig „világnézeti” kérdéssről, továbbá nyilvánosan (mert Trüphónt a tanítványai kísérik, és az ő jelenlétükben zajlik vitájuk). A zsidó és a szamaritánusból lett keresztény beszélgetését mai eszünkkel hitvitának neveznénk, de ők nem annak tartották, és erre jó okuk volt – de erről később. Tekintsük a vita létrejöttének leírását!

Jusztinosz Mártír, az immár keresztény filozófus a gümmaszion oszlopcsarnokában sétálgat, amikor ismeretlenek egy csoportja közelít. Vezetőjük megszólítja: „Üdv a filozófusnak!” Jusztinosz nem lepődik meg azon, hogy filozófusként azonosították, hiszen a filozófusok tógája bárki számára felismerhetővé tette elkötelezettségét. (Ez a tóga irigyelt viselet volt a korban, és számtalan síremléken lehet azonosítani Rómától Palmüráig.) Az ismeretlen mindenestre még akárki is lehet. Jusztinosz tehát nem azzal válaszol, hogy: „Üdvözlöm! Kit is tisztelhetek uraságodban?”, hanem az egyszerű udvarias viszonzás helyett – mint maga mondja – „incselkedően” (*proszpaizón*) egy különös, burkolt formulával felel: „Ki volnál te a halandók közül?” (*Tisz de szü esszin feriszte brotón?*)³ Itt magyarázat szükséges, mert a mai fül nem hallja már ki az utalást, ami viszont a korabeli műveltebb ember számára egyértelmű kellett legyen. Ugyanis egy Homérosz-idézzel van dolgunk, amelynek eredetije: „Hát te ki vagy, te derék, a halandó férfilakók közt?”⁴ Magyarul Jusztinosz válasza egy tesztkérdés. Felismeri-e az ismeretlen a Homérosz-parafrazist? Ha igen, akkor az ismeretlen művelt ember, azaz „tagja a klubnak”. Ez az első lépés egy értelmes beszélgetéshez.

Az ismeretlen (akiről később derül ki, hogy ő a zsidó Trüphón) azonban pontosan értette a kérdést. Válaszul elmondja „a nevét és a származását”, pontosan úgy, mint Homérosz hősei a csatatéren való találkozásnál.⁵

Kiderül, hogy Trüphón zsidó, és hogy menekül a földjén zajló háború (feltehetőleg a Bar Kohba-felkelés) szörnyűségei elől. Rövid bemutatkozásukból Juszminosz rögtön meg is állapíthatja, hogy: „Tehát a filozófiából nyert hasznot éppen olyan nagyra tartod, mint a törvényhozóktól vagy a prófétáktól való hasznot.” A rejtett kifejezés ismét magyarázatot kíván. Juszminosz arra utal, hogy Trüphón a filozófiát éppen olyan jól ismeri, mint a Bibliát, amit abban az időben még a keresztények is (ideértve az Újszövetséget) úgy neveznek, mint „a Törvény és a Próféták”.

Két civilizált, művelt ember találkozik tehát a 2. században. Az egyik filozófusból lett keresztény, a másik filozófiailag képzett zsidó. Miután egymás tudomására hozták, hogy azonos kulturális közeghez tartoznak, mindketten tüstént a második legfontosabb kérdést teszik fel egymásnak. Mi a te filozófiád?

A kérdés a fentebb mondottak fényében nem meglepő. Sokféle filozófiai iskola volt a korban (ugyanúgy, mint mainapság). Meglepőbb azonban a kérdés pontosítása. Mi a te filozófiád – azaz „mit gondolsz az istenekről”?

A modern olvasó itt kaphatná fel a fejét. Hogyan jön a filozófia az istenekhez? Nem más-e a filozófia és a vallás? Miért nem azt kérdezi Trüphón, hogy mi Juszminosz vallása? Hogy lehet ez érdekes filozófiai szempontból?

Nos itt újabb szokatlan dologhoz érkeztünk. Trüphón ugyanis a kérdés pontosítását azzal indokolja, vajon nem célja-e a filozófiának is, hogy Istenről és a gondviselésről beszéljen. Indoklása a korban költői kérdésnek számít, hiszen az antikvitásban általánosan elfogadott volt az Arisztotelész-től ismert felosztás, amely három teoretikus ágat különböztette meg a filozófiának, a matematikát (ideértve csillagászatot), a fizikát (azaz a természetfilozófiát) és a teológiát.⁶ Trüphón tehát teljes joggal hivatkozhat arra, hogy a kinyilatkoztatott írások ugyanarról szólnak, mint a filozófia legmagasabb témája, a teológia, nevezetesen Istenről. De hivatkozhatna Trüphón arra a korabeli másik meghatározásra is, miszerint a filozófia nem más, mint az isteni és emberi dolgok tudománya, azaz beleértendő az isteni is.

A kölcsönös érdeklődés egymás teológiája iránt tehát nem tévedés. A filozófia ugyanis számunkra jelent valami egészen mást, mint az antikvitásban.⁷ A filozófia antik értelmezésében ugyanis nem más, mint válasz arra a kérdésre, hogy hogyan kell élni: „*Pósz bióteon?*” A teória, az elmélet végső célja az emberhez leginkább méltó életforma megtalálása, és ekként nem független a cselekvéstől. Sőt mint ezt a sztoa filozófiai diszciplínáinak összekapcsolódásából látjuk, a természetfilozófia végső célja a világ természetének megfelelő élet, azaz végső soron az etika és ekként a politika kialakítása. A filozófus nem „elméleteket gyárt”, nem kizárólag episztemológiával, ontológiával, nyelvelmélettel vagy logikával foglalkozik. A filozófusnak nem a foglalkozása más, mint mondjuk a mérnöknek vagy a számítástechnikusnak. A filozófus nem szakember, hanem megéri és követi a világ rendjét, amiről feltételezi, hogy az a rend értelemmel felfogható (ami természetesen nem azt jelenti, hogy ténylegesen fel is fogja, kimerítően megismeri az adott lehetőségek között).

Az antik filozófusok általános felfogására jó példa Seneca elmélkedése a szíveségekről. A látszólag filozófiától távol eső probléma kapcsán arról beszél, hogy az istenek két fontos dolgot adtak az embereknek, amellyel az állatokkal szembeni gyengeségüket ellensúlyozni tudják. Az egyik az értelem, a másik a társadalom. Ez a két dolog együttesen tökéletesen képes ellensúlyozni az emberiség gyengeségeit, de csakis együttesen. Seneca nem fejt ki részletesen a két terület összetartozását, de nyilvánvaló, hogy egyik a másik nélkül nem sokat ér.⁸ Az az ész, ami egyedül próbálna meg mindennek megfelelni, az időskálán bukik el. Mire megtalálja a megol-

dást, az erősebb legyőzheti. Megfordítva, a társadalom értelem nélküli működtetése ugyanúgy széteséshez, a társadalom halálához vezet, hiszen értelem nélkül nem látja, illetve nem tudja tervbe venni a rá váró veszélyeket. A véletlen akár többször is megmentheti az adott társadalmat, de hosszú távon ostoba dolog a véletlen mindig kedvező járásában bízni.

A gondolkodás célja és eredményei tehát nem önmagukért valók, hanem azért, hogy az emberiség mint társadalom jól működhessen. Arisztotelész is úgy fogalmaz, hogy „a szillogizmusok a cselekvéshez vezető alapelvek”, azaz ezek a praktikus szillogizmus premisszái. A praktikus szillogizmusok következtetésekhez vezetnek, amelyek megadják a tettek irányát, illetve tettekhez vezetnek, és logikájuk által azokat legitimálják.⁹ Platón híres mondását a legjobb államformáról, ahol az uralkodók filozofálnak, és a filozófusok uralkodnak, könnyű ma kinevetni, hiszen ma a filozófus „elvonat”, azaz életidegen dolgokkal foglalkozik. Hogy is tudnának ilyen csetlő-botló, életidegen teoretikusok bármit is megvalósítani? A mi korunkban, a filozófia új, akadémiai értelmezésének környezetében ez a kétely jogos. A középkor óta ugyanis a filozófia egy egyetemi fakultás, ahol pusztán és kizárólag *elméletet* tanítanak. Ez érthető is volt, hiszen az elméleti tanulmányokat később a teológiai, a jogi vagy az orvosi fakultásokon bővítették a gyakorlati ismeretekkel.¹⁰

Az antikvitás azonban még nem ismerte a középkori egyetemek fakultásfelosztását. A filozófia hasznosságát, azaz a gyakorlati életre vonatkozó közvetlen következményeinek az érvényességét nem kisebb emberek fogadták el, mint római császárok. A legismertebb közülük Marcus Aurelius, aki azért mégsem egy lapos provincia kiskirálya, hanem a birodalom egyik igen sikeres császára volt.

A filozófia tehát teoretikusan megalapozott életmódot jelent – és ekként valóban választ adhat a „hogyan éljünk?” kérdésre. Azaz nem akármilyen életmódot implikál, hanem olyat, amely végig van gondolva, alapelvei biztosak, és levezethetők belőle a felelős, tudatos élet aspektusai.

A modern kor fejlődésképe, amelyet a haszonelvű gyarapodás axiómája diktál, és a szemlélődő élet(forma) (a *biosz theórétikosz*) között ellentét feszül. Mai világunkat a gondolkodásnak alárendelt étellel szemben a gyakorlatiasságnak alárendelt gondolkodás vezeti. A haszonelvűséggel azonban nem az a probléma, hogy materialista, elvégre volt „görög” materializmus is. Az antik atomisták vagy a sztoa is (persze különbözőképpen) materialista volt (ami a mainapság divatos „keleti” gondolkodás számos iskolájára ugyanúgy igaz), hanem az, hogy leegyszerűsítve állítja szembe a gondolkodást és „az életet”, majd a vagy-vagy döntést kikényszerítve nyilvánvalóan „az életet”, azaz a gyakorlatot választja.

Amikor az antikvitás azt kérdezte, hogy „hogyan éljünk?”, akkor természetesen nem egyfajta válasz lehetőségében gondolkodott. Az epikureusok másfajta viselkedést vártak el, mint a püthagoreusok vagy a sztoikusok. Az antik filozófiák változosságának leírását találhatjuk például Lukianosz (Jusztinosz kortársa) *Menipposz* szában. Menipposz beszámol útkereséseiről, amik egyik filozófiai iskolától vezették a másikhöz (ami ironikus párja Jusztinosz komoly keresésének): „Egyikük azt tanácsolta, hogy éljek mind az élvezetnek, és mindenben egyedül azt keressem, mert ez a boldogság. A másik az ellenkezőjét: túrjek és fáradozzam szüntelenül, sanyargassam a testemet, legyek piszkos és elhanyagolt, sértegessek és csepüljek mindenkit – s közben folyton Hésziodosznak az erényről szóló elcsépelet szavait, verejtekem¹¹ meg a csúcsra való felhágást idézte. A harmadik arra buzdított, hogy vessem meg a pénzt, és tekintsem a birtoklását közömbösnek, egy következő viszont ellenkezőleg, azt bizonygatta, hogy a gazdagság is kellemes dolog.”¹²

Lukianosz nem ezen az egyetlen helyen élcelődik azon, hogy mennyire eltérőek a filozófiai iskolák által javasolt életformák. Egy másik pompás krokijában, *A filozó-*

fusok árverésében Hermész kikiáltó szövegei adnak igen szórakoztató leírást a babot kerülő püthagoreusokról, a piszkos cinikusokról, a pénzéhes peripatetikusokról – és felteszem, a közönség ugyanúgy a hasát fogta a nevetéstől, mint mi a jól ismert alakokról szóló mai kabarétréfákon.

És így tovább. Ne tévessze meg a mai olvasót, hogy a kinevetettek hosszú listáján szerepelnek a kapzsi peripatetikusok, az elviselhetetlen anarchista cinikusok, az életveg, apolitikus epikureusok, a megszállott püthagoreusok, a fennkölt sztoikusok vagy a vallásilag leginkább érdekes platonikusok, akik, bár mind-mind más-másfajta életmódot képviseltek, egyenként elutasítottak.

Lukianoszból annyit fogadjunk el, hogy nyilván nem lehetett volna olyan népszerű szerző (egyfajta 2. századi Karinthy), ha nem mindenki által ismert típusokat jelenített volna meg, természetesen a tipizálást kifejező stiláris eszközökkel (mint dialektus, szóhasználat stb.). A közönségnek pedig a gúny értékeléséhez nyilván ismernie kellett a jellegzetes alakokat, és a szerző ezt el is várhatta. Változnak az idők, és ma már jobbára csak a történészek tudnak nevetni Lukianosz tréfáin.

Látható azonban ebből is, hogy a gondolkodás az antikvitásban nem „száraz elmélet” volt, mint mainapság, amit ellentétbe lehetett állítani „az étellel”. Goethe volt az, aki a modernitás tételét kimondta: „Szürke minden elmélet barátom, / S a lét aranyló fája zöld”. Igen ám, de Goethe a *Faust* elhíresült sorát a 19. század eleji spekulatív német filozófia háttérével fogalmazta meg. Az a kor a nagy egyetemi professzorok „rendszerének”, „világsematizmusainak” (Kant) időszaka volt, és ez volt az az időszak, amely megteremthette Schopenhauer *bonmot*-ját arról, hogy a filozófia és a csirkepörkölt között természetesen az utóbbit választaná.

A vita tehát az iskolák között túl komoly ahhoz, hogy egyszerű „elméleti fejtegetésként” pöcköljük le az asztalról. Egy modern filozófiai vita, legyen az bármilyen elkeseredett is, ritkán jár nyilvánosan felismerhető következményekkel. Ha viszont egy késő antik ember döntött valamelyik iskola mellett, annak azonnal felismerhető következményei voltak. Ha püthagoreus lett, nem ehetett többé babot, és keményen kellett matematikát tanulnia. Ha sztoikus volt, részt kellett vennie a politikában, ha epikureus, kertjébe kellett vonulnia. A mi esetünkben, ha valaki prozelita lett, akkor – hogy úgy mondjam – ki kellett egészítenie a konyháját egy második jégszekrényvel, míg ha keresztény lett egy zsidó, a második jégszekrényét immár eladhatta.

Trüphón és Jusztinosz tehát, amikor azt tudakolják egymástól, hogy mi a másik filozófiája, akkor egyúttal arról is beszélnek, hogy milyen életformát választottak. Jusztinosz be is számol róla, hogy miképp vándorolt egyik filozófiai iskolától a másikig az igazit keresve. Egyiket a másik után utasítja el (és Lukianosz a tanúnk rá, hogy erre egyenként megfelelő okai lehettek), míg végül a „bölcshörög” tanácsára a kereszténységénél találja meg elméje és ezáltal lelke békéjét.¹³ Jusztinosz nem volt egyedül. A sokféle iskola egymásnak egyenként ellentmondó, de hasonló meggyőzőerővel képviselt álláspontjai sokakat vezettek el az úgynevezett „diafónia-érv” elfogadására. Ez a szkeptikusok által kidolgozott érv azt mondta, hogy amennyiben adott témában két ellentétes álláspont lehetséges ugyanolyan meggyőző erőt képviselve, akkor mindkettő hibás. Jusztinosz (és később ugyanígy számol be a Pseudo-Klementinák szerzője is) diafónia-érvét sok helyütt megtaláljuk már a korai egyházatyák vitairataiban is.

Az elemzések után próbáljunk végül választ adni arra, hogy mi is él a görög filozófiából. Cinikusan annyit mondhatnánk, hogy hál’istennek a szövegeik még élnek. Optimistábban azt: jó jel, hogy az érdeklődés mégsem tűnt el. Ez arra mutat, hogy az ókori filozófusai azért mégis megszólítják valamiképp a modern embert. De az igazi kérdés az, hogy mit ért meg belőlük. Vagyis inkább: mit enged meg korunk megérteni az ókori filozófiából? Az olvasó számára, gondolom, nyilvánvaló, hogy most nem

bonyolult történeti rekonstrukciókról beszélek. Ez az ókori filozófiával foglalkozó „szakemberek” belső ügye.

Most a megértés lehetőségeiről van szó, és ennek van akadályja bőven. Az igazság és az igazságosság felől való gondolkodás mindig is „fejszaggatást okozott”.¹⁴ Másoknak a siker a fontos, ami látható eredményorientáltságban fejeződik ki, és ez mai világunkban igen jellegzetesen van jelen. Ugyanígy domináns a boldogság kézzelfogható kielégítésének igénye. Az az elv, hogy egy eszmét az igazsága határozza meg, a láthatóság, a kézzelfoghatóság igényének sosem felelt és felel meg.

Ha azonban az eszmék mind megfoghatatlanok (!), abból könnyen következik egyenrangúságuk tökéletesen antikvitásellenes feltételezése. A tolerancia egykor fontos vallási fogalma (amit Locke azért a katolikusokra nem terjesztett ki) így terjedhetett ki minden nézet egyenjogúságára. Nem akarunk már igazságot tenni, mert abból csak konfliktus származhat. Az igazság egy problematikus eszme (lásd Pilátus megjegyzését, Jn 18,38), legyen hát az erről való gondolkodás magánügy. Ma a filozófus csak abban különbözik a többi embertől, hogy más a foglalkozása. Ruházata, fogyasztási és egyéb szokásai, viselkedésének sajátosságai nem különböztetik meg az utca átlagos emberétől. A nagy háborúk szörnyű emléke legitimálja az eszmék békéjének igényét. A béke érdekében lemond a konfliktusról, lemond a különbségek összeméréséről, de egyúttal lemond az igazság fogalmáról is. Jusztinosz, a *Klementinák* szerzője, Philón vagy Trüphón döntési igénye bogaras különtség, elnézően megmosolyogni való radikalizmus.

A mi korunkban többek és jobbak a természetre vonatkozó tudományok – de ne öregedjünk meg ezekben.¹⁵ Mint láttuk, a matematika és a fizika mellől hiányzik a harmadik filozófiai diszciplína, a teológia, ami a világ egységével, alapelveivel, a létezőkkel, ezen belül a lélekkel és a társadalommal foglalkozik. Az emberi dolgokkal sokat foglalkozik a modern világ. Sokkal kevesebbet törődik az istenek ésszerű vizsgálatának szellemével, amit, ha komolyan venne, igen sokat nyerhetne vele a világ (mint például a vallási fanatizmus háttérbe szorítását).

Az antik filozófia mást üzen. Azt, hogy a filozófia szükséges a többi tudomány mellett, de azt is, hogy nem pusztá spekulatív rendszer. Olyan, mint az emberi tudás többi ága. Abban más, hogy a világ egységének felelősséggel megalkotott képe a feladata, amelyből az emberi életvei következnek. Azt üzeni, hogy ha ezeket elhanyagoljuk, akkor a világ, vele a társadalmunk megértésének igényéről mondunk le. Nemcsak az egyéni élet, a „rendezett lélek”,¹⁶ hanem a nagy rendszerek, mint például egy birodalom vezetése sem nélkülözheti a világról való elmélyült gondolkodást. A mai tapasztalat is megerősíti, hogy az állam olyan, mint a polgárai.¹⁷ Éppen ezért nem nézni, hanem használni kell a filozófiát, mint tette ezt Caesar, Augustus vagy Marcus Aurelius is, akik mellett mindenkor ott voltak a filozófiában, értsd: a bonyolult világban eligazodó tanácsadók (akiknek ellentmondási jogát, ha morogván is, de túrték és értékelték).¹⁸ A legnagyobb *princeps*, Augustus császár olyannyira nem nézte le a filozófiát, hogy maga is a filozófia művelésére buzdított.¹⁹ A legnagyobbak felismerték, hogy nem lehet sikeres az, sem egyénként, sem a társadalom vezetőjeként, aki nem látja, hogy a helyesen művelt filozófia a világ komplexitásának megértésére és a helyes cselekvésre készít fel (mint az igazságosság). Így tekintve a filozófia a világban, a társadalomban való tudatos és méltó élet nélkülözhetetlen eszköze.

■ JEGYZETEK

1. Ezért volt a jó nyilvánosan szerepelni képes ember meghatározása a „jó és megnyilvánulni képes ember”; *vir bonus, dicendi peritus*.

2. Frg. 118 DK, Porphüriosz: *De antro nympharum* 11, 18 és több más helyen lásd Hermann Diels – Walther Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. I. Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1960. 177. A rejtelmes mondás háttere valószínűleg a víz (a kozmosz, a változás) és a tűz (a változatlan isteni) szembeállítás (vö. Plátón „első distinkciójával”, a változó és az állandó megkülönböztetésével: *Timaios* 27d).

3. Jusztinosz: *Dialogus* 1, 3.
4. Homérosz: *Iliász* 6, 124 (Ford. Devecseri Gábor). Vö.: *Iliász* 15, 248; vagy *Iliász* 24, 388.
5. Például *Iliász* 14, 113.
6. A sztoikus felosztás logikára, fizikára (természetre), etikára (ebben a sorrendben) annyiban különbözik, hogy az istenek a tágan vett természet (az anyagi világ) részét alkották.
7. Lásd Jonathan Barnes: *Ancient Philosophers*. In: *Method and Metaphysics: Essays in Ancient Philosophy*. I. Oxford University Press, Oxford – New York, 2011. 1–16; valamint Pierre Hadot: *Qu'est-ce que la philosophie antique?* Gallimard, Paris, 1995. Hadot-hoz lásd Veres Máténak egy másik Hadot-kötet magyar fordításához írt recenzióját: *Ókor. Folyóirat az ókori kultúrákról* 2011. 1. sz. 103–108.
8. Seneca: *De beneficiis* 4, 18, 1–4.
9. Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika* 1144a31. Érdekes, hogy a szöveghelyet a nagy John Ackrill és John Urmson is teljesen félrefordítják, amit nyilván a hely jelentésének az angolszász filozófia spekulatív irányultságával való összeegyeztethetlensége sugalmazott.
10. Ezt az elemet Hadot nem veszi figyelembe, vö. i. m. 387–392.
11. Utalás Hésziodosz híres mondására: „az istenek az erény elé izzadságot helyeztek”: *Munkák és napok* 289.
12. Lukianosz: *Menipposz* 4.18. (Ford. Horváth Judit)
13. A helyes filozófia kereséséről az antikvitásban lásd Arthur Darby Nock: *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*. Oxford University Press, Oxford, 1933.
14. Platón: *Állam* 407c.
15. A skolasztikus mondás szerint: *Non est canescendum in artibus*
16. Platón: i. m. 401e.
17. Uo. 435a sk. Államforma és lélek kapcsolatához lásd 445c.
18. Barbara Maier: *Philosophie und römisches Kaisertum. Studien zu ihren wechselseitigen Beziehungen in der Zeit von Caezar bis Marc Aurel*. Verband der wiss. Gesellschaften Österreichs, Wien, 1985. – A közeli barát, illetve tanácsadó ellentmondási jogát, a szabad beszéd kiváltságát *parthésziának* nevezték a korban.
19. Suetonius: *Augustus* 85.1.

